

# Elvemusling – en kulturhistorisk perle!

Marianne Herfindal Johannessen,  
arkivar ved Statsarkivet i Bergen

# Elveperlemuslingen - litt mystisk

- Christopher Gjøe, Lensmann over Agdesiden mellom 1648-1651 skrev i et brev til kongen at det finnes en slags:

*”skelfisk hvor udi auffles og faais skiønne perler”*

- De beste perleelvene lå på Jæren. Derfor er det også mest kilder derfra.

# Perlefangst i Norge

- Til 1691: Uregulert perlefangst
- 1691-1768: Egne inspektører har overoppsyn med fangsten
- 1768-1790: perlefangsten forpaktet bort.
- 1791-1845: Fogdene overtar tilsynet med fangsten
- Etter 1845: Grunneierrettighet

# Historiske kilder

- Sentralt: lover og forordninger
- Lokalt: tingbøker og andre rettsprotokoller
- Korrespondanse mellom øvrigheten  
(stiftamtman, fut, sentrale og lokale myndigheter m.fl.)

- Ikke lett å finne spor etter den i de historiske kildene – desto morsommere er det å gjøre funn!
- Mye mer informasjon om tradisjonelt fiskeri i kildene
- I 1988 ble det fra direktoratet for naturforvaltning sendt ut spørreskjema til alle landets innlandsfiskeriemnder for å forsøke å få oversikt over hvor det var, eller hadde vært elveperlemuslinger.

# Kart og tegninger

- "Delineatio Geometrica, ofwer gandske Jæderen Udi Stavanger Ampt som Udviser Alle Kircher, Gaarder, Perle Elver, Skiær og Udhafner" )Kart fra 1728 Rogaland. Tegnet av byskriver og perleinspektør i Stavanger Ulric Frideric Aagaard.
- "Afteignelse udi Almindelighed Ofver Een Perle-Elv udj Norge, som udviser Perleskallernis beskaffenhed". (Kart 1725). Tegnet av byskriver og perleinspektør i Stavanger Ulric Frideric Aagaard.
- "Afritzing Ofuer Perle-Elven Naar Dend om Sommeren er Udfalden og Moven gandsche tør og Musselen staaende Ofwerende". (Kart 1722)

Kart

Kart



# Kilder som forteller mer om elvemusling

- 1665 16. august til Nils Pedersen at besørge Perlefangsten i Stavanger stift. Søknad fra N. P. 20. juni 1665
- 1666: Prosess med doktor Johan Urse og 3 hamburgske jøder, der gjorde forsøg paa hemmelig at udføre perler og ædle metaller fra Norge. Se O. Mendelsohn: Jødernes historie i Norge, s. 20-22
- 1683: Kongen overdratt inntektene til Charlotte Amalie Perlefisket var altså "Dronningens privilegium"
- 1684 18. januar: Fra baron Ludvig Rosenkrantz (1628-1685) til dronning Charlotte Amalie (g.m. Chr. V), et forslag til en kongl. forordn. ang. perlefangsten i Chr.s. stift. (Stiftamtman over Kristiansand (1680-1685), LR, fikk ettergitt gjeld til kongen pga sine Generalkommissariatsregnskaper på grunn av hans kone Fru Klara Katrine f. von Stockhausens "lange Tjeneste hos Dronningen")

- 1689 30. januar Jeppe Gudmansen Rafn, kgl. lakei søker om strandfogdembetet i Bergen stift samt "maa forordnes til at have indseende med hvor perlefangsten i Norge til søes og fjelds udi elver og aær findes og oppspørgeres kan"
- 1691 10. november Forordning om Pærlefangsten i Christiansands Stift udi Norge
- 1695 21. september: Rescr. (til Stiftsbefalingsmændene i Aggershus og Bergen samt Trondhjem Stifter), ang. at de ogsaa skal efterleve Forordningen om Perlefangsten i Christiansand Stift af 10de Nov. 1691
- 1716 i september og oktober: Ansøgning fra Abraham Nordmand om å bli perlefangstinspektør på Jæren.
- 1717 29. mai: Innberetning om perlefangsten i Stavanger stift fra Abraham Norman, dronningens inspektør over perlefiskeriet
- 1718 28. mai. Forordning i Tryk om Perlefangsten i Christiansands og andre Stifter i Norge. Utnevning av Abraham Norman til perlefangstinspektør. Instruks for perlefangstinspektør Norman med kommentarer.

- 1720 18. mars: Klage fra Abraham Norman, perlefiskeinspektør, om at han ikke får fri skyss slik forordningen 1718 sier.
- 1721 7. januar. Stiftamtman Undall, Bergen, om perlefangst.
- 1721 2. juni. Fra Abraham Norman, hvor skal han sende perlene nå da dronningen er død?
- Forsøk på fredning av elveperlemuslingene allerede i 1733:  
"det er hendes majestæt dronningens allernaadigste villie, at med perlefangsten over alt i Norge inntil nærmere allernaadigst vorder befalet, ganske skal beroe, saa ingen hvem det være maae, nogenslags perler derforinden maae fange". Sendt til amtm. de Fine i Stavanger.
- Forsøk på å hente eksperter fra utlandet for å fiske mer skånsomt – ikke drepe muslingene. Lite vellykket.

# ”een Dehl Skiønne Pærle Elver”

- om perlefiske og perle-inspecteur Abraham Nordmand i Bergen stift 1719-1724

- Februar 1719: Brev fra Abraham Nordmand til stiftbefalingsmand Andreas Undal bosatt i Egersund i Christiansands Stift. Han skrev at han var beskikket av hennes majestet Dronningen, til å være Pærle Inspecteur over Christiansands og andre Stifter i Norge. Han agtet å komme til Bergens stift (Hordaland, Bergen og Sogn og Fjordane og Sunnmøre) for å undersøke elver, åer og bekker som kunne inneholde perleskjell, da han var:

*»Nylig kommen til Erfarring om, at der schal Værre een Dehl Skiønne Pærle Elver som tilforn haver Vaaren giort Pærle fangst i som nu Ved mine giørende Inquisisconer saadan Elver bliver Renset, fra ald u-Krut, som til forn haver for aarsaget Elvene tilschade»*

- Nordmand ønsket assistanse fra Stiftbefalingsmanden. Han bad Undall befale alle fogdene om å be alle lensmennene om å lage liste over alle elver, bekker eller åer som inneholdt »*schiel*» (dvs. elvemusling).
- Når denne listen fantes, kunne perleinspektør Nordmand få utført sitt arbeid til hennes majestet dronningens tjeneste.

# Abraham Nordmand ankommer Bergen

- Brev i februar 1719
- Han ankom i mai samme år – nytt brev
- Ville nå ha pass til fri skyss gjennom stiftet
- Nordmand kunne selv oppsøke fogdene for å få listene

# Brev fra fogden i Nordhordland og Voss, Jens Lem, (som bodde i Hordvik i Åsane) 29.10.1720:

- *»hvorhelst særdeeles Manqvement paa Døgtig Mandschab befindes, saadanne Elfver, Becker eller Aær vorder oppedaged.»*
- Perlefiskeriet var til fare for landets forsvar pga. de slapp militærtjeneste.
- Han utnyttet almuen i forbindelse med sin frie skyss.  
*”at Skyds schafferne med Huug og slag af ham er blefven ilde tracterede».*

# Spor etter perlefunn

- 30. november 1720 på tingstedet Inste Horvig i Arne skiprede ble en del dannemend av Herløe skiprede stevnet av A. Nordmand fordi de hadde fisket perler i Frekhaugelven.
- Dette var: Ole Olsøn Sagstad, Mons Monsøn Frechau, Mons Andersøn Sagstad, Johannes Monsøn Frechau og Brynnild Ellingsøn Miaatvet.



# Disse perlene hadde de fisket:

- \* *»En aflang Perle med en Guulagtig brun plet udi Enden af størrelse imellem de tvende sidste sorter udi forordningen for halve Taxt 1 rdr 3 merker.*
- \* *Tyve stykker aflange og flade og runde Perler af 8 paa tommen og stykket 2 s/killling = 2 merker 8 s/killling.*
- \* *En flad af 9 paa 2 tommer = 12 s/killling.*
- \* *Tvende lit aflange á 5 paa tommen, stykket 8 s/killling = 1 mark.*
- \* *En aflang med et Baand over af 3de paa Tommen af halv taxt 3 merker.*
- \* *Tvende dito med et baand over og 4 paa tommen for halve Taxt, stykket 10 s/killling = 1 mark 8 s/killling.*
- \* *En aflang á 5 paa tommen 8 s/killling.*
- \* *Femb aflange paa 1 tom/men á 8 s/killling st/ykket = 2 merker 8 s/killling.*
- \* *Femb dito aflange og flade st/ykket 8 s/killling = 2 merker 8 s/killling.*
- \* *Sex flade paa 1 tom/men á 4 s/killling st/ykket = 1 mark 8 s/killling.*
- \* *Tyve flade og aflange og runde á 9 og 10 og 12 paa tommen st/ykket 1 s/killling = 1 mark*
- \* *4 s/killling. Endeel u-monede brune sorte og graa summa 4 Rdr 2 merker.»*

# Nye perlespor

- 1. august 1721 på tingstedet Inste Horvig i Arne skipredes almue ble flere åsabuer stevnet av A. Nordmand for å forklare seg under ed om de eller deres folk:

*”havde optaget nogen skiel i Hylchies elv”.*

- Dette var: Hans Nilsøn Houchaas, Hans Olsøn Knud Olsøn Houchaas, Chlemmet Hylche, Gregus Toft og Stephen Toft, Iver Aalmaas Daniel og Enken Aalmaas, Magne Bruraas og Nils Bruraas

Hans Nilsen Haukås forklarte blant annet:

*»edelig at hand hverken selv eller ved sine folk  
haver opsanket og opsamlet nogen Skiel af  
\*Houchaas elv sig eller nogen af sine til Nøtte  
eller vidende at de var tienlige, men vel for  
mange aar optaget skell af elven, eendeel som  
tørre laa paa biergene af fugle opdragne  
Endeel friske til at hielpe deris qværn til rette  
med, men ei siden forordningen nu sidst  
opkom»*

- Iver Aalmaas, forklarte derimot at han:  
*»ei udi 30 Aar at have ved sig selv rørt en skeel der, eller vist hvad den duede til, men allene af galskab i de tider skaaren en op for at see hvad mad der var ud»i.*
- Daniel Aalmaas forklarede:  
*"edelig ei nogensinde uden af barnagtighed at have taget skel der, eller haft videnskab om saadan nøtte eller tanke til nøtte».*

26.Juni 1722 brev fra fogden i Nordhordland til stiftbefalingsmanden der han bad om råd og veiledning:

- *»Fra Perle-Inspecteuren Sr Abraham Norman, er mig i Dag tilhørende kommen indlagde Skrifvelse, samt hos følgende Piige Catarina Lars Datter, som hand, nemblig Norman, vil ansee for Løsgienger, og derfor begiere at hun, som dend der haver brugt u-lovlig Perlefangst, Soll, eller Kiøbt, eftter Forordningen om Pærlefangstene, dens 2den Art; maatte ansees».*
- *»Først ved ieg iche om et u-myndigt Qvinde-Mennische paa Fæstningen til Arbejde kand hensættes».*

Catarina fortæller her hvor og hvordan hun fandt denne ene perle, som hun solgte til perleinspektør Nordmand:

- *»at hun aldrig har funden meere end een eeniste Perle, hvilcken hun afhandlede for 2 Skilling til Pærle Inspecteuren, formeenende at hand var dend rette Mand, som saadanne fundene Pærler skulle imodftage og leveris til, og Siger hun at have funden denne Pærle ved Espeland udj Schiolds Schribbrede, i Fieren da hun skulle Træde af baaden paa Land, hvor helst hun hvercken saag fleere Mudsler, eller aabnede fleere, end det eene Skiel, hvor udj dend til Pærle Inspecteuren leverede Pærle befandtis.»*

- *Catarina var født i byen, og losjerte sammen med sin mor hos "Pitter Billedhugger ved Wasker-Elven" og levde av sine »Hænders gierninger ved Spinderie og Sligt».*
- *Svaret fra stiftsbefalingsmanden:  
»samme dato i een hast besvaret uden at indføres – sc: at det vedkom byfogden eftterd. Hun i byen sig opholder og der er paagreben».*

# Perler i Bergen

- På en auksjon etter den avdøde rådmann Peder Rumohr i Bergen ble det solgt fem perler. Dessuten var både magistraten og stiftamtmanden til stede. Abraham Nordmand skrev et brev til dronningen datert Ous den 18. May 1722
- Etter Nordmands mening var det mange som bar perler i Bergen. Han visste ikke om disse perlene var orientalske, voksperler eller dronningens norske perler. Han kunne jo heller ikke forlange å få ta slike perler i øyesyn, da han da ville få reist sak mot seg.
- Derfor kunne det skje stort underslag av hennes majestets norske perler. Nordmand ville at dronningen skulle sikre seg mot slikt underslag ved å lage en ny kongelig forordning. Denne forordningen, skrev Nordmand, skulle være slik at alle som hadde perler eller perlesmykker etter perleinspektørens forlangende skulle stille i hans hus for at han kunne avgjøre om det var hennes majestes perler eller ikke.
- Stiftamtmanden måtte svare for seg, han og andre "Liebhavere" hadde vært på auksjonen fordi Rumohr hadde hatt en stor boksamling. Perlene var alle tilstedeværende "ubekiendt af hvad Sort" med de ble ansett som norske og derfor levert perleinspektøren.



# ”Hug og Slag”

- *A.N. løste Berendt Steemans Kiør, uddrev dem af Fæhuuset, og udjog dem med Hug og Slag paa Marcken»*
- *A.N. var blitt: voldeligen attaqvered af en Bunde ved navn Peder Olsen Sandve udi min rejse paa mit Embedes forrætning, som medfølgende attest underdanigst beviiser (...)».*

# Interesse for naturvern?

- I tingbøkene for Nordhordland er det en sak om at han har tappet ut og ødela den beste "Carusdammen" (karpefisk) som fantes på gården Langeland i Meland. Han fjernet altså karpedammen og plantet kålplanter der i stedet!